

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՆՈՒԹԻՒՆՔ Ի ՊԱՂՏԱՏ

1929 ին ամսուր իբր ճամբորդ Սուրբայէն Պարսկաստան կ'անցնէի, կարճ ժամանակ մը Պաղտատ մնալով: Թէ՛ երթիս եւ թէ դարձիս ժամանակ հաճոյքով տեսայ բարգաւաճ եւ պատուաւոր հայ գաղութի մը գոյութիւնը անդ: Ուրախութիւնը ունեցայ վայելելու բարեկամութիւնը Տեաք Գրիգոր եւ Դանիէլ Իսկենտերեանց, նաեւ հնազէտ եւ հնաժամաւ սիրելի Տիար Թովմաս Մէյնէրեանի, որոնց աջակցութիւնը եւ հիւրասիրութիւնը զիս շնորհակալութեամբ լեցուցին: Յուսամ հանդիպին այս տողերուս, որոնք բուն զգացմանս տարտամ արձագանքն են միայն:

Սովոր եմ ամէն տեղ ամէն առիթ գործածելու տեղւոյն հայ գաղութին կամ հայ հնութեանց վրայօք պրպտումներ բնելու համար: Եւ Պաղտատ անցուցած քանի մը օրերս այ ուղեցի մասամբ յատկացնել հայկական հնութիւններ պրպտելով: Ինծի ըսուեցաւ որ Պաղտատի այժմու նորակերտ եկեղեցիէն զատ կայ նաեւ հին եկեղեցի մ'ալ այժմ լքուած: Այս հին եկեղեցւոյն մասին եկեղեցւոյն շրջափակին մէջ իր ընտանօք բնակող ժամկոչ-անտեսը ինծի պատմեց հետեւեալ աւանդութիւնը:

Սուլթան Մուրատ կը յարձակի Պաղտատի վրայ: Պաղտատ կը յաջողի զիմադրել: Սուլթանը գրեթէ կը յուսահատի: Սուլթանին բանակին մէջ կը գտնուի Կոկ Նազար անուամբ ծառայող հայ մէ, որ կը ներկայանայ Սուլթանին եւ կը խնդրէ իրեն վստահիլ քաղաքին գրաւումը: Սուլթանը կը հաւանի, եւ Կոկ Նազար հաւաքելով բանակին բոլոր պղնձեղէնը կը ձուլէ ահեղատեսիլ թնդանօթ մը, որ թագաւորին ներկայութեամբ կը գործածուի Պաղտատի պարխաներուն դէմ, եւ արդարեւ պարխաները կը խորտակուին եւ քաղաքը կը գրաւուի: Սուլթանը կը վարձատրէ Կոկ Նազարը թոյլ տալով անոր ուղիւ իր սրտին ուղածը: Կոկ Նազար Պաղտատի հայոց համար եկեղեցիի եւ բնակութեան տեղ կը խնդրէ: Սուլթանը կը հաւանի, եւ կը հրամայէ որ Կոկ Նազար իր ուղած տեղը կանգնելով փայտ մը նե-

տէ, խոստանալով որ փայտին ինկած կէտին եւ իր կանգնած կէտին միջոցը Հայոց շնորհուի: Կոկ Նազարի կանգնած տեղը կ'ըլլայ եկեղեցիին տեղը: Իսկ փայտին ինկած տեղը կ'ըլլայ Հայոց գերեզմանատունը: Ըստ երեւոյթին, փայտը հրաշքով թեառած եւ ահագին տեղ թռած ըլլալու է: Ամէն պարագայի տակ, Պաղտատի հին եւ եկեղեցին շինուած է Ռասս րլ Գիլիսէ անուն փողոցին եւ քաղաքին Կոկ Նազար անուամբ թաղամասին մէջ:

Այդ թաղին եւ եկեղեցւոյն շուրջ ժամանակին բազմաթիւ հայ տուններ կը գրտնուին եղեր, սակայն այժմ ամէնքն ալ ծախած կամ փոխած հեռացած են, եւ քաղաքին աւելի պատուաւոր մասին մէջ փոխադրուած: Հին գերեզմանատան հետքն ալ չէ մնացած, օտարներ տուն կամ շէնք շինած են հոն:

Կարճ փնտռութեքէ մը վերջ գտայ հին եկեղեցին, քարաշէն, բարձր պատով շրջափակի մը մէջ: Եկեղեցւոյն Աւագ դուռը կը բացուի եկեղեցւոյն կուշտին վրայ: Եկեղեցին ունի պղտիկ վերնատուն մը՝ հաւանաբար կանանց համար. կան նաեւ մէկ խորան եւ երկու պահարաններ: Այժմ անշուք, անզարդ եւ առանց կահ կարասիի, եւ կրնաս ըսել անօգուտ, կը մնայ: Տարին անգամ մը, «Քառասուն Մանկանց» տօնին, եկեղեցական արարողութիւն տեղի կ'ունենայ հոն:

Եկեղեցին ըստ աւանդութեան 75-100 տարի առաջ կ'այրի, սակայն արտաքին մասերը կամ քարաշէնքը կը մնան, որով եկեղեցին կը նորոգուի: Ըստ իս քարերուն եւ խաչքարերուն աւազային, փխրուն վիճակը այդ հրդեհին տաքութենէն յառաջացած է, թէ՛ պաղտատցիներէն ոմանց վկայութեան համաձայն՝ ատիկա առհասարակ Պաղտատի քարին բնական վիճակն է:

Եկեղեցւոյն մէջն ու դուրսը հանդիպեցայ բազմաթիւ խաչքարերու, որոնց յիշատակարանները ամբողջութեամբ հոս կ'արտադրեմ, այսպէսով զանոնք վերջնական կորուստէ փրկելու նպատակով: Խաչքարերը աղուցուած են պատերուն վրայ, եւ նշանակելի է որ ամէնքն ալ նոյն շրջանի՝ այսինքն 1750-1760 ին կը պատկանին:

Թիւ 1 Խաչքար. Եկեղեցւոյն ներքին կողմը՝ պատին մէջ՝ երկաթագիր:

«Յիշատակ է սր. խաչս Շոռոթցի
Մանուկի որդի Պողոսին եւ ծն
ողացն հոգուն թիւին ՌՃՂԹին» (1750)
Թիւ 2, նոյնպէս չորս տող, մեծ մա-
սամբ ջնջուած.

«Ար. խաչս պահապան . . . օգնական
. պահ
պան Գեորգա զօրավարին
. ՌՃՂԸ» (1749):

Թիւ 3, նոյնպէս չորս տող, միայն վեր-
ջինը կը կարդացուի.

«Թուին փրկչին ՌէճՄԱ (1751)»:

Թիւ 4 նոյնպէս.

«Յիշատակ է սր. խաչս Շոռոթցի հան-
գուցեալ Թորոսի որդի Բարսութարին թվին
ՌՄ . . . »:

Թիւ 5 եւ 6, երկու արձանագիր մանր
խաչքարեր:

Թիւ 7 նոյնպէս.

«Յիշատակ է խաչս Ղափանցի Պողոսի
որդի Յակոբին թվին ՌԲՃԻն (1751)»:

Թիւ 8 Խաչքար, կիսով թաղուած եւ
անընթեռնի:

Թիւ 9 Խաչքար.

«Յս. Բս.» — «Յշտկ. է խաչս Ղափան-
ցի Պողոսի որդի Յակոբին թուին ՌՃՂԸԻն
(1749)»:

Թիւ 10 նոյնպէս.

«Յշտկ. է խաչքարս Ագուլեցի Մովսէսի
որդի Նահապետին ծնողաց ու իւր թուին
ՌՃՂԹ (1750)»:

Թիւ 11 Խաչքար, ունի միայն

«Յս. Բս.»:

Թիւ 12 նոյնպէս փճացած, կը կարդա-
ցուի «Իսաթի» անունը:

Թիւ 13 Տապանաքար. կէս փճացած,
հիւսուած պատին մէջ.

«Այս է տապան
հանգստեան Շիրազ
եցի Յովհաննէսի կող
ակից Հովսիսիմէին...
... պանծալի դժխոյ
.
. »

Թիւ 14. վերնոյն կից կայ ուրիշ բար-
ձրաքանդակ տապան մը լուս վիճակի մէջ.

«Մինչ պաղաւրէն դու ինձ հայիս
Դիտիա զինչ կայ այս տապանիս
է մարմին Տն. Վրթանէսիս
Հնդկաց երկրի նուիրակիս

Ի վճարել եմ հառակիս

Աստ վախճանեալ եղա ի շիրմիս

Որ ի ծոց հորս եւ ուսուցչիս

Տոն. Յակոբայ արհի դետիս (պետիս?)

Մնալով կարօտ ես եղկելիս

Միտնաէջ միտնողիս

Թվին 1824 դեկտեմբերի 11-իս»:

Թիւ 15, Տապանաքար.

«Այս է տապան նվիրակի հանգուցեալ
սրբ. Էջմիածնի տեառն Յակոբայ արք եպի-
սկոպոսի հանգեալ ի քս. 1809 թվ.»:

Թիւ 16, Քառասուն Մանկանց վիմա-
փոր պահարանին պատի վանդակապատին
առջեւ կայ մեծ մոմիալ մը հետեւեալ ար-
ձանագրութեամբ.

«Ի թվին ՌՊԻԳ (1829). Յիշատակ է ճա-
ճանչս այս սր. ածածնայ. եկեղեցւոյն Պաղ-
տատու Պոլսեցի Դաւիթին, Ալէքսին (մենա-
գիր մը) եւ իւր ննջեցեացն մարտի ԻԼ (28)»:

Թիւ 17, նոյն պահարանին մէջ մաս-
նապահ, կիսակլոր, մարմար տապանին
վրայ երկաթագիր.

«Աբ. Յովհաննէս, Աբ. Աթանագինէ ե-
պիսկոպոսին, Աբ. Գէորգ, Աբ. Կիրակոսին
թվին Ռ երկու ձ (1751)» մանրագիր «...
երախտաւոր»:

Թիւ 18, Տապանին վրայով պատին մէջ
հիւսուած խաչքար.

ԱՄ. + է + ՅԲ.

«Յշտկ. է սր. խաչս Վանցի Մուրատի
որդի Սարգիսին եւ տիրացու Աղէքսան-
դրին եւ Վարդանին թվ. ՌՃՂԸ (1749)»:

Թիւ 19 եւ 20, Խորանին երկու կողմե-
րը երկու խաչքարեր անարձանագիր:

Թիւ 21, Խորանին միակ իւզաներկ Աս-
տուածամօր նկարը.

«Յիշատակ Տէր զնուիրողին

17 օգոստոս 1914

Մահաեսի Թագուհի Սահակեան»:

Թիւ 22, եկեղեցւոյն բակի պատին մէջ
հիւսուած Տապան.

«27 Յունիս 1896 Տիկին Անթառամ Բե-
րովբէ Սեթեանի»:

Թիւ 23, վերինին մօտ ուրիշ տապա-
նաքար մը անընթեռնի:

Թիւ 24, եկեղեցւոյն ներքին կողմը,
աջ պահարանին ներքը, պատին մէջ հիւ-
սուած՝ կիսով թաղեալ բարձրաքանդակ
տապանաքար մը.

«...ծա չիրիմ դու գովելի
 Բարեկուն մեծ քաղաքի
 ...եղ կայ լուր այր բարիլի
 ...ս աղնիւ եւ մահուսի
 Եղեալ աղղէն աղէքսանդրի
 ...աւորեալ դու ի մարմնի
 ...նէ սրտիւ ... կրկնակի
 Տեսեալ ծառայ բարի
 ...աբար յոյժ ցանկալի
 ...ական զոլ անուանի
 Ամէնեցուն հոգաց երկրի
 ...է քս. քաջ տարածանի
 ...է խոնար առաքինի
 Համայն աղգաց հայոց...
 ...հասեալ կէտ վախճանի
 ...ի ցաւոք մահուամբ...
 ...վաթսուն հինգ ամի
 Հանգեալ ի կենաց աստի
 Ամիոսիցեալ այս դի
 Դաւիթեան Աստուածատուր
 Ի թվին ՌՄ . . . » :

վերջին երկու տողերը խնդրական են :

Ասոնցմէ զատ՝ հոս ու հոն Եկեղեցւոյ պատերուն հիւստեամ (ներքին կողմը) պատուհաններուն մէջ կ'երևան հայերէն արձանագրութեամբ քարերու կտորներ :

Եկեղեցին գուցէ յարմար դատուի օր մը՝ ծախուելու, այն ատեն լաւ կ'ըլլայ որ արձանագրութեանց լաւագոյնները փոխադրուին նոր Եկեղեցւոյ բակը : Պաղտատի հին Եկեղեցին նուիրուած է Ս. Աստուածածնայ, իսկ նորը՝ Ս. Երրորդութեան : Հին Եկեղեցւոյն գոյքերը ամբողջովին բերում են նոր Եկեղեցին : Նոր Եկեղեցւոյն հովիւն ու քահանան է Վահան Աւաք քահանայ Թաճրեան, որ խնամքով ցուցակագրած է Եկեղեցւոյն սպասները, որոնց մէջ 1758 էն կտորներ կան : Այս քահանան պրպտող և քանասէր մէկն է որ պատրաստած ունի Պաղտատի հին ընտանեաց տոհմածառերը : Ինծի լաւ ընդունելութիւն ըրաւ ամէն կերպով օժանդակելով, թէն կը խոստովանիմ որ իրեն այցելելէս առաջ եղան ոմանք, որոնք զինքը ինծի շատ մութ գոյններով նկարագրեցին : Ճաշտ է որ Պաղտատի հայ գաղութը աւելորդ կոիւներով պառակտած վիճակ մը ունի, եկուորի եւ զրսեցիի, որոնց մէջ կուսակցութիւններն ալ անփառունակ դեր մը կը խաղան, մինչ անդին անազին բան կայ ընելիք : Այս վիճակը քիչ մը յուսահատեցուցիւ երեսոյթ մը ունի հասարակօրէն բոլոր Հայ գաղութներուն մէջ, և յանուն աղգային ապահովութեան եւ յառաջացման՝ ժամանակն է որ աղղու միջոցներով վերջացուին :

Ուիլիքա Գանգաւ

Յ. ԳԻՒՐՏԵԱՆ

Ս. Տ. Ա.

ԸՆԹԵՐՑՈՂԷՆ՝ ԱՌ ԽՍԲԱԳԻՐՆ

ԵԿԵՂԵՅԻՆԵՐՈՒ ՏԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Առ Մեծարգոյ Խմբագրութիւն

ՍԻՌՆ Ամսագրի

յերուսաղեմ

Սիւնի Նոյեմբերի թիւն տարւոյս (էջ 361-362) կը բովանդակէ յօդուած մի՝ վպատասխանի հարցման թէ՛ «ի՞նչ տարբերութիւն կայ Հայ Առաքելական, Բողոքական և Կաթոլիկ եկեղեցիներու միջև», յորում գտանին քանի մի անճշգրտութիւնք և վրէպ կարծիք՝ որք գուցէ թիւրիմացութեանց և հակաճառութեանց տալիք տան, և յորոց զգլխաւորս հարկ թուի ինձ ուղղել :

Ա. Մեծարգոյ յօդուածագիրն յայլոց միջի (յէջն 362) ասէ՝ «Բողոքականները որոնք բաղմապիսակ [թուի թէ ընթեռնիլ՝ բաղմատեսակ] են, արդէն բառին բուն իմաստով եկեղեցի չունին» . և սակաւ ինչ կը կրկնէ թէ՛ «Իսկ Բողոքականը եկեղեցի չէ ըսինք արդէն» :

Սոյնպիսի կարծեաց յառաջագոյն եւս պատահած եմ ի Սիւնի, բայց սակայն անճշգրիտ են :

Արգարեւ Բողոքականութիւնն ըստ ինքեան մի միայն եկեղեցի չէ՛, այլ մանաւանդ թէ զայլեւայլ եկեղեցիս կը բովանդակէ, որպէս (թող չպէտպէս յարանուանութիւնս) զԼուքերականն, զՆորաձեւեալն («Բէֆօրմէ»), զՄիստրեալն կամ զԱւեստականն, և զԵպիսկոպոսականն կամ զԱնգլիկանն, յորոց իւրաքանչիւր առանձինն, անկախ՝ ինքնօրէն՝ կազմակերպեալ և միանդամայն պետական եկեղեցիք են :

Իսկ վասն «բուն իմաստին» բառիս եկեղեցի, պէտք է ի հարկէ գիմել ի Ս. Գիրքս, ուր թէ՛ ի Հին և թէ՛ ի Նոր Կտակարանի յաճախագոյն և կիրարկեալ է բառը և այն՝ պէտպէս մտօք :

Յայտ է թէ ծագումն բառիս եկեղեցի յունական է և ճշգրիտ կը նշանակէ՝ գումար